

Slovanská paralela skýtskej trojice Ταβιτί, Παπαῖος a Ἄπί z Herodota

Martin Pukanec

Katedra slovenského jazyka, Filozofická fakulta,
Univerzita Konštantína Filozofa, Nitra

Úzka spojitosť medzi Slovanmi a Skýtmi je všeobecne uznávaná. V podstate už od čias P. J. Šafárika sa stotožňovali Skýti – roľníci Herodota so Slovanmi a neskôr sa považovali za predkov Slovanov v Herodotovom diele minimálne so Skýtmi susediace kmene Neurov a Budínov. Dôveryhodnosti takéhoto stotožnenia však do istej miery odporuje to, že starovekí historici zachovávali etnonymá pomerne dobre. V tejto súvislosti môžeme potom aspoň uviesť, že Ptolemaios spomína v 2. storočí n. l. nejaký kmeň, čo žil v severnej Skýtii vedľa Alanov a Alanorsov a volal sa *Souobénoi* (pozri Váňa, 1983, s. 12), možno teda *Slovania*. Spomenieme ešte to, že podľa Prokopia je pre Slovanov charakteristický spôsob života obdobný skýtskym Masagetom (pozri Pramene k dejinám Veľkej Moravy, 1964, s. 34 – 35), a napokon aspoň známú skutočnosť, že v juhorských stepiach kočovali už od dôb Skýtov až po Sarmatov rôzne iránske kmene a jazykové a kultúrne súvislosti so Slovanmi sa prejavujú tak výrazne, že môžeme dôvodne predpokladať iránsky podiel na procese slovanskej etnogenézy (Váňa, 1990, s. 42).

Na dôkladnejšiu rekonštrukciu skýtskeho náboženstva nemáme dostatok písomných historických prameňov. Skýti totiž nemajú svoju Avestu, Pliadu či Eddu, a tak sa nám o ich náboženskom systéme zachovali väčšinou iba zmienky o menách bohov a zopár údajov o ich funkcii, aj to často len v gréckej interpretácii. Základným prameňom, pokiaľ ide o skýtsku kultúru, je IV. kniha Herodotových *Dejín* a v nej pre samotné náboženstvo je najkľúčovejšou časť IV, 59:

59. [1] τὰ μὲν δὴ μέγιστα οὕτω σφι εὖπορα ἐστί, τὰ δὲ λοιπὰ νόμια κατὰ τάδε σφι διακέεται. θεοὺς μὲν μούνους τούσδε ἰλάσκονται, Ἰστίην μὲν μάλιστα, ἐπὶ δὲ Δία καὶ Γῆν, νομίζοντες τὴν Γῆν τοῦ Διὸς εἶναι γυναῖκα, μετὰ δὲ τούτους, Ἀπόλλωνά τε καὶ οὐρανίην Ἀφροδίτην καὶ Ἡρακλέα καὶ Ἄρεα. τούτους μὲν πάντες Σκύθαι νενομίκασι, οἱ δὲ καλεόμενοι βασιλῆιοι Σκύθαι καὶ τῷ Ποσειδέωνι θύουσι. [2] ὀνομάζεται δὲ σκυθιστὶ Ἰστίη μὲν Ταβιτί, Ζεὺς δὲ ὀρθότατα κατὰ γνώμην γε τὴν ἐμὴν καλεόμενος Παπαῖος, Γῆ δὲ Ἄπί. Ἀπόλλων δὲ Γοιτόσυρος, οὐρανίη δὲ Ἀφροδίτη Ἀργίμπασα, Ποσειδέων δὲ Θαγμασάδας, ἀγάλματα δὲ καὶ βωμοὺς καὶ νηοὺς οὐ νομίζουσι ποιέειν πλὴν Ἄρει. τούτῳ δὲ νομίζουσι (Herodotus, 2007, s. 482 – 483).

(V preklade J. Špaňára, Herodotos, 1985, s. 249: Toto sú najdôležitejšie životné podmienky priaznivé pre Skýtov. S ich obyčajami je to takto: Uctievať len týchto bohov: Predovšetkým Histiu, potom Dia a Zem; Zem je podľa nich manželkou Dionou.

Ďalej uctieujú ešte Apolona, nebeskú Afroditu, Herakla a Area. Týchto bohov uctieujú všetky skýtske kmene, takzvaní kráľovskí Skýti obetujú ešte Poseidonovi. Histia sa po skýtsky nazýva Tabiti, Zeus sa podľa mojej mienky celkom správne nazýva Papaios, Zem Api, Apolon Oitosyros, nebeská Afrodita Argimpasa a Poseidon Tagimadas. Sochy, oltáre a chrámy im zvyčajne nestavajú, iba Areovi.)

Z textu jednoznačne vyplýva, že najvýznamnejším skýtskym božstvom bolo Tabiti, v interpraetatio graeca Hestia, veľmi významným bol potom Papaios, ktorého gréckym ekvivalentom je Zeus, a rovnako významnou bola Papaiova žena Api, zosobnenie Zeme.

Najjednoduchšou sa javí etymológia teonyma Παπαῖος, pretože je dobre známe, že jeho grécky ekvivalent Zeus sa často nazýva otcom, takto aj Jupiter a ďalší indoeurópski či tiež neindoeurópski vládcovia nebies. Nie je potom problém spojiť teonymum s apelatívom *papa*, ktoré vzniklo zdvojením slabiky *pa* v detskej reči a v mnohých jazykoch má význam „otec“. Bolo známe aj starým Grékom, v homérovej gréčtine je takto πάππα „otec“, πάππος „starý otec“ a tak ďalej (pozri Vasmer, 1971, s. 200).

Komplementárnym božstvom k Otcovi neba býva v indoeurópskej mytológii Matka zeme. V skýtskej náboženskej sústave ju predstavuje bohyňa menom Ἀπί. Výklad tohto mena sa už nezdá na prvý pohľad zrejmý. Keď však čítame Avestu (pozri 1886 – 1896), v jej jazyku sa *ap-* veľmi často vyskytuje vo význame „voda“. Takto je napríklad tvar *āpō* už v úvode a na mnohých miestach Jaštu 5, ktorý patrí medzi najstaršie a najhodnotnejšie jašty, hymny na božstvá, takzvanej Chorda Avesty (Reichelt, 1978, s. 24). Tento jašt je venovaný iránskej Matke zeme, bohyni menom *Arədvī* (*Sūrā Anāhitā*), čo znamená „Vlhká (Silná Nepoškvrená)“ (pozri Dresden, 1977, s. 296 – 297), no a táto bohyňa je teda potom dokonalou paralelou bohyne Api.

Tretie teonymum z Herodotovho textu, ktoré nás zaujíma, je *Tabiti*. Ekvivalentom tohto najvýznamnejšieho božstva skýtskeho panteónu má byť grécka Hestia, bohyňa rodinného krbu. Treba potom s najväčšou pravdepodobnosťou spojiť meno *Tabiti* s touto rodinou árijských slov: staroindickým *tāpati*, *tāpyati* „ohrieva, kalí, ohrieva sa, horí“, *tāpāyati* „zahrieva, páli“ a avestským *tāpāyeiti* v tom istom význame (pozri Vasmer, 1973, s. 78), ktoré sú zhodné s latinským *tepēre* „byť teplý“ a praslovanským *topiti* (pozri Machek, 1971, s. 647), v spisovnej slovenčine zostalo *topiť* najmä vo význame „teplom rozpúšťať“.

Pokiaľ ide o slovanský náboženský systém, platí preň to isté, čo aj pre skýtsky, nemáme na jeho rekonštrukciu dostatok písomných historických prameňov a tie pramene, ktoré k dispozícii sú, majú zväčša iba sprostredkovanú povahu. Avšak za predpokladu, že nerátame náboženstvo polabsko-pobaltských Slovanov, ktorého božstvá sa nám zrejme nezachovali v archaickej podobe, ale len v podobe akýchsi štátnych bohov, môžeme aj v rámci slovanského náboženstva identifikovať niekoľko božstiev výnimočného postavenia medzi ostatnými slovanskými bohmi, a to najmä Perúna, Mokoš a Svaroga.

Perúna, Mokoš a Svaroga musíme považovať za bohov slovanského panteónu s výnimočným postavením na základe týchto skutočností:

Čo sa týka Perúna, je to v prvom rade úryvok zaznamenaný v *Lavrentskom letopise* k roku 980, keď sa ruské knieža Vladimír pokúsil o reformu pôvodného slovanského náboženstva:

„И нача княжити Володимеръ въ Киевѣ единъ и постави кумиры на холму внѣ двора теремнаго: Перуна древяна а главу его сребрену а усъ златъ и Хърса, Дажьбога и Стрибога и Симарыгла и Мокошь. [И] жряху имъ, наричюще я богы [и] привожаху сыны своя и дъщери и жряху бѣсомъ“ (Niederle, 1924, s. 94).

Význam Mokoš dokazuje nielen jej uvedenie ako jedinej bohyně v rámci Vladimírovho panteónu v Kyjeve, ale predovšetkým toponymia z oblasti slovenského Gemera. V roku 1347 sa tu totiž pri určovaní hranice medzi majetkami Harmach a Ozov uvádzajú vedľa seba vrchy s názvami *Paganwar*, *Mogoswarhygh* a *Purunwar*, teda „Pohanský vrch“, „Mokošin hradný vrch“ a „Perúnov vrch“, pričom zapisovateľ pripomenul, že je to „nomen Slavorum gentillum“, teda slovanský názov (pozri Horváthová, 1990, s. 154). V tomto prípade je Mokoš kladená na úroveň Perúna, ba v podstate ešte aj vyššie, keďže na vrchu, ktorý bol zasvätený jej, mal podľa názvu stáť aj hrad.

Výnimočné postavenie Svaroga zas dokazuje text Ipatievského letopisu k r. 1114 z Kyjevskej Rusi, ktorý obsahuje slovanský preklad byzantskej kroniky Jána Malalu zo 6. storočia:

„И бысть по потопѣ и по раздѣленьи языкъ Р, поча царьствовати первое Местромъ (v řeckém. orig. Malaly Μεστρέμ) отъ рода Хамова, по немъ Еремія (Ερμής), по немъ Феоста (Ήφαιστος) иже и Зварога (var. Соварога) нарекоша Егуптяне... Тъи же Февста законъ устави женамъ за единъ мужъ посягати... сего ради прозваша и богъ Сварогъ (τὸν δὲ αὐτὸν Ήφαιστον θεὸν ἐκάλουν)... И посемъ царствова сынъ его именемъ Солнце, его же наречють Дажьбогъ... Солнце царь сынъ Свароговъ еже есть Дажьбогъ.“

Tieto tri veľmi významné božstvá u Slovanov sú funkčne na prvý pohľad veľmi podobné trom najvyšším božstvám u Skýtov. Perúna možno klásť k Papaiovi, Mokoš k Api a Svaroga k Tabiti.

Stotožneniu Perúna s Papaiom nasvedčuje predovšetkým to, že Perún je nepochybne ekvivalentom Dia, Jupitera a ďalších indoeurópskych hromovládco, Otcov neba. Nemožno tu však, samozrejme, hľadať aj podobnosť mien, pretože *Perún* určite neznamená „otec“, jeho súvislosť treba najskôr hľadať s avestským označením Plejád *Perūnē* (pozri Ivanov, Toporov, 1974, s. 74) alebo chetitským teonymom *Perunaš*, *perunaš* je „skala“.

Pomenovanie *Mokoš* je určite z indoeurópskeho koreňa *mok-* „namáčať“, praslovanské adjektívum *mokrъ* znamená „mokrý, vlhký“, a preto úrodná zem, s bežnou slovanskou príponou *-ošъ*. Ojedinele sa vyskytujú aj iné výklady, ale túto etymológiu podporuje v konečnom dôsledku s najväčšou pravdepodobnosťou zaujímavý názov dediny *Makkoshotyka* na tzv. slovenskom juhu, na severe dnešného Maďarska, kde *-hotyka* predstavuje meno majiteľa a *makkos-* treba dať do súvislosti s významom „mokrosť“, pretože v 13. storočí sa územie tejto dediny nazýva *terra Macramal*, v listine z roku 1421 sa dedina uvádza ako „possessio Hwthka alio nomine Macramal appellata“ (pozri Varsik, 1972, s. 119), čiže „majetok Hudku nazývaný iným menom Macramal“, a *macra-* nepochybne odzrkadľuje slovanské *mokrý* (pozri Varsik, 1972, s. 120; Stanislav, 1948, s. 502). Meno *Mokoš* takto v plnej miere zodpovedá skýtskemu *Api* i avestskému *Arədvī*.

Oveľa ťažšie je funkčne zaradiť slovanského boha Svaroga. Svaroga môžeme považovať za funkčnú paralelu Tabiti, a to preto, že ho stotožňuje citovaný text s gréckym

Hefaistom, božským zosobnením ohňa, a s ohňom ho možno dať do súvislosti aj na základe viet staroruských textov zo 14. – 15. storočia „и огнвѣ молятся, зовуще его Сварожьчемъ“, „и огнѣви Сварожчицю молятся и навѣмъ“ a „и огнѣви молятъ же ся зовуще его Сварожичьмъ“ (Niederle, 1924, s. 106), podľa ktorých sa oheň nazýva *Svarožic*, teda „malý Svarog“ alebo skôr „syn Svarogov“. Presnú funkciu Svaroga však nepoznáme a pri jej hľadaní sme odkázaní viac-menej na etymológiu jeho mena, ktorá je však nejednoznačná.

Teonymum *Svarog*, ako uvádza M. Vasmer, niektorí dávajú do súvislosti s praslovanským *svarъ* a *svara* vo význame „svár, boj“, ďalší so staroindickým *svár-gas* „nebo“, starohornonemeckým *gi-swerc* „búrkové mraky“, anglosaským *sweorc* „temnota, mrak, oblak“ a holandským *zwerk* „mrak, obloha“, iní so staroindickým *svarāj-* „samovládca“, latinským *rēx* „kráľ“, *regere* „veliť“, staroindickým *rājan-* „cisár“, aj keď to sa neprijíma, a takisto sa javí byť podozrivé spájanie so staroindickým, véd-ským *s(ú)var* „slnko“ a avestským *hvarə* (pozri Vasmer, 1971, s. 569 – 570).

Podľa nás však všetky štyri uvedené výklady vyvolávajú určitú nedôveru. Spájanie s praslovanským *svarъ* a *svara* vo význame „svár, boj“ je v podstate nič nehovoriace, význam „nebo“ možno spochybníť, pretože Otcom neba bol s najväčšou pravdepodobnosťou Perún, tretia etymológia je menej pravdepodobná z jazykového hľadiska a prisúdenie významu „slnko“ môže spôsobovať istý zmätok v tom, že slnko malo byť synom Svaroga a volať sa *Dažbog*, nemalo byť Svarogom samotným.

Pri určení funkcie boha Svaroga musí každý bádateľ vyriešiť dva problémy:

1. etymológiu mena,
2. absenciu Svaroga vo Vladimírovom panteóne v Kyjeve.

Niekedy sa tento problém rieši tak, že Svarog sa na základe staroindickej paralely *svárgas* „nebo“ považuje za zosobnenie nebeského svetla a tepla, ohňa, za nebeského kováča, tvorcu všetkých vecí i spoločenských zákonov, akéhosi slovanského boha Otca, ktorý patril ku staršej generácii bohov, zatlačenej neskôr do úzadia, prečo sa aj neobjavuje v kyjevskom panteóne Vladimíra Veľkého, teda za boha, ktorý po stvorení sveta ustúpil do úzadia a zotrval v nečinnosti, tzv. *deus inertus* (pozri Váňa, 1990, s. 68). Týmto sa rieši aj problém toho, že Perún je Otec neba, predošlým Otcom neba bol jednoducho Svarog. My ponúkame iné riešenie.

1. Etymológia mena

Na základe vyššie citovanej správy vyhlásili už dávno slovanskí mytológovia na čele so Šafárikom Svaroga za najvyššieho boha nebies a za otca ostatných bohov (Máchal, 1995, s. 170 – 171). Avšak v citovanej správe sa so Svarogom stotožňuje Hefaistos, ktorý je božským zosobnením ohňa, čo planie vo vnútri zeme a vyráza na povrch sopečnými výbuchmi; ohňa, ktorý nemá nič spoločné so slnkom či nebeskými bleskami (Murray, 1997, s. 68), nemá nič spoločné s nebom, takže také jednoznačné to potom nie je. Navyše, s významom „nebo“ nezlučiteľnú interpretáciu mena *Svarog* podáva už samotný Ipatievský letopis, v podstate jediná správa o Svarogovi:

„Po potope a rozdelení jazykov počal najskôr panovať Mestrom z rodu Chamovho, po ňom Eremija (Hermes), po ňom Feosta (Hefaistos), ktorého i Zvarogom (Svarogom) nazývali Egypt'ania. Keď tento Feosta v Egypte panoval, spadli kliešte z neba; on bol prvý, ktorý zbrane koval, lebo predtým bili sa ľudia palicami a kamením. Tento Feosta dal zákon, aby ženy jedného muža pojímali a počestne sa chovali, cudzoložnice

potom kázal trestať. Preto nazvali ho bohom Svarogom. Lebo predtým ženy vyvádzali neresti, s kým chceli, a žili výstredne ako dobytok. Keď niektorá porodila dieťa, dala ho tomu, kto jej bol milý... Feost zrušil tento zákon a prikázal, aby muž jednu ženu mal a žena za jedného muža sa vydala. Kto sa proti tomu previnil, mal byť uvrhnutý do ohnivej pece. Preto menovali ho tiež Egypťania Svarogom a uctievali ho“ (Máchal, 1995, s. 170 – 171).

Meno *Svarog* by sa podľa tohto výkladu teda oveľa pravdepodobnejšie ako so staroindickým *svárgas* „nebo“ malo spojiť s praslovanským *vbřěti* „variť sa“ a *var-* „variť“, pričom v prenesenom význame, *vyvierat'*, sa toto používa o prýštení vody zo zeme (pozri Machek, 1971, s. 702). Pri takejto etymológii by bolo možné Svaroga bez problémov stotožniť s gréckym Hefaistom, bohom práve takého ohňa, ktorý vyviera zo zeme, kováčstvom, a navyše by bolo spojitelné s trestom pre nepočestné ženy, s ich spálením, akýmsi „zvarením za živa“. Pre túto hypotézu je však problematická prípona *-ogъ* v jeho mene.

Slovanskosť prípony *-ogъ* sa totiž často popiera. Napríklad V. Machek vo svojom etymologickom slovníku pri hesle *tvaroh* uvádza, že „vzhľadom na to, že *-ogъ* nie je u Slovanov jasnou a životnou domácou príponou, nemožno považovať *tvaroh* za slovo domáce“, a považuje ho skôr za obmenu ázijských slov, ako je mongolské *tarak* „zrazené mlieko“, džagatajské *torak* „syr“, maďarské *túró* „tvaroh“ (Machek, 1971, s. 662). Pri hesle *brloh* zas vidí koreň **bьrlъ*, ale nie príponu *-ogъ*, pretože „istých prípadov tej domnejšej prípony niet“, takže to slovo chápe ako haplologickú skráteninu z **bьrlo-logъ* alebo z **bьro-logъ*, kde *logъ* je príbuzné k *ležat'* a *-ložit'* (Machek, 1971, s. 67). V prípade etymológie slova *piroh* z indoeurópskeho *pērā*, grécke *πίρα*, latinské *pera* a slovanské *pěra* (Machek, 1971, s. 444), však príponu *-ogъ* nespomína a napríklad ani v prípade slova *batoh* z praslovanského *batogъ* „kyjak“, ktoré je postverbale od *batati* „bit“ (Machek, 1971, s. 48).

Nazdávame sa, že príponu *-ogъ* možno, aj keď s určitou dávkou neistoty, považovať za slovanskú. Tak ako je *batogъ* „kyjak“ postverbale od slovanského slovesa *batati* „bit“, tak je, podľa nás, aj *Svarog* postverbale od slovanského slovesa *svariti* „zmeniť pôsobením tepla, zvariť“. Túto etymológiu koniec koncov veľmi významným spôsobom podporuje aj meno skýtskeho božstva Tabiti, ktoré znamená „teplom rozpúšťať ap.“ *Svarog* by tak bol dokonalou paralelou Tabiti, čo je posledný a rozhodujúci argument.

2. Absencia Svaroga vo Vladimírovom panteóne v Kyjeve

Etymológia však nevysvetľuje to, prečo nie je Svarog vo Vladimírovom panteóne v Kyjeve. Treba zobrať do úvahy, že v tomto panteóne sa rovnako ako Svarog nenachádza ani Veles, Volos, bezpochyby nesmierne významný slovanský boh, pretože sa pri ňom prisahalo popri Perúnovi. Tento tam nie je z toho dôvodu, že je bohom zlým. Rozdiel medzi Perúnom a Velesom je aj rozdiel medzi Dobrom a Zlom, teda „vôľou k moci“ ako Dobrom a „túžbou po šťastí“ ako Zlom. Rovnako to bolo v prípade dobrých indických devov, iránskych ahurov a germánskych ásov v protiklade k zlým indickým asurom, iránskym daēvom a germánskym vánom. Túto nesmierne zložitú a z hľadiska genealógie slovanskej morálky nemenej dôležitú otázku sme načrtli na predchádzajúcom kolokviu v štúdiu *Avestský Jašt 5 a slovanská vojna bohov*, v ktorej sme sa nazdávali, že Svarog je nebeská bytosť a ako Dažbogov otec musel byť bohom

dobrym. Keďže sa však na základe etymológie mena a gréckej paralely zdá byť oveľa pravdepodobnejšie, že Svarog je predstaviteľom iného ako nebeského ohňa, a keď zoberieme do úvahy skutočnosť, že aj v germánskej mytológii sa Frey považuje za jedného z najdôležitejších ásov, ovláda dážď a slnečný svit, a tým úrodu (pozri Snorri, 1988, s. 60), ale pôvodom ásom nie je, tak nám nič nebráni považovať Svaroga za démonickú, teda zlú, alebo prinajmenšom nie dobrú mýtickú bytosť.

Nastáva ale potom mimoriadne závažná otázka, čo bolo Dobrom u Slovanov. Zástanca poriadku a vynálezca kovových zbraní predsa musel byť bohom dobrým, bohom, ktorý bol tými, čo túžili po moci, uznávaným. Vhodnejšieho boha z morálneho hľadiska by ruské knieža Vladimír pre svoj reformný panteón asi ťažko hľadal. Najpravdepodobnejším vysvetlením je asi to, že Svarog ako kováč nebol aristokratickým bohom, bohom, s ktorým sa mohli príslušníci aristokracie stotožniť. Rovnako ako Veles, s ktorým sa viažu také zvyky, ako zaväzovanie jeho brady, čím sa myslí prvé useknuté obilie, bol aj Svarog bohom pracujúceho obyvateľstva, roľníkov a remeselníkov, nižšej spoločenskej triedy. Na základe nášho výskumu vychádzajúceho zo slovansko-skýtskych paralel sa potom vynoril problém, či Dobro u Slovanov malo etickú alebo malo iba spoločenskú povahu, teda dobrí sme my, nech sme akíkoľvek.

Literatúra:

Avesta. The sacred book of the Parsis. I – III. Ed. Karl Friedrich Geldner. Stuttgart: W. Kohlhammer 1886 – 1896.

DRESDEN, Mark J.: Mytologie starého Íránu. In: Mytologie starověku. Praha: Orbis 1977, s. 275 – 304.

HERODOTOS: Dejiny. Prel. J. Špaňár. Bratislava: Tatran 1985. 624 s.

HERODOTUS: The Histories. Vol. 1. of 2. Forgotten Books 2007. 611 s.

Pramene k dejinám Veľkej Moravy. Zost. P. Ratkoš. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1964. 460 s.

HORVÁTHOVÁ, Emília: Reminiscencie na staroslovanské božstvá v slovenských prameňoch. In: Studia Academica Slovaca, 19, 1990, s. 151 – 164.

ИВАНОВ, В. В., ТОПОПОВ, В. Н.: Исследования в области славянских древностей. Москва: Наука 1974. 344 s.

MÁCHAL, Jan: Bájėsloví slovanské. Olomouc: Votobia 1995. 217 s.

MACHEK, Václav: Etymologický slovník jazyka českého. Praha: Academia 1971. 868 s.

MURRAY, Alexander S.: Kdo je kdo v mytologii. Brno: Jota 1997. 298 s.

NIEDERLE, Lubor: Život starých Slovanů II, 1. Víra a náboženství. Praha: Bursík & Kohout 1924. 299 s.

REICHELTL, Hans: Awestisches Elementarbuch. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag 1978. 516 s. ISBN 3-533-00626-3.

SNORRI STURLUSON: Edda. Sága o Ynglingzích. Praha: Odeon 1988. 192 s.

STANISLAV, Ján: Slovenský juh v stredoveku I. Turčiansky sv. Martin: Matica slovenská 1948. 663 s.

VÁŇA, Zdeněk: Svět dávných Slovanů. Praha: Artia 1983. 240 s.

VÁŇA, Zdeněk: Svět slovanských bohů a démonů. Praha: Panorama 1990. 280 s.

VARSIK, Branislav: Zo slovenského stredoveku. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1972. 548 s.

Vasmer – ФАСМЕР, Макс: Этимологический словарь русского языка. Том 3. Муза – сят. Москва: Прогресс 1971. 828 s.

Vasmer – ФАСМЕР, Макс: Этимологический словарь русского языка. Том 4. Т – ящур. Москва: Прогресс 1973. 856 s.